

DOI: <https://doi.org/10.35774/app2019.03.019>
УДК 340.12

Віктор Савенко,

доктор юридичних наук, доцент, професор
кафедри теорії та історії держави і права
Тернопільського національного

економічного університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9334-6785>

ГРОМАДЯНСЬКА ПРАВОСВІДОМІСТЬ ЯК ЗАПОРУКА ПРАВОПОРЯДКУ В ДЕРЖАВІ

Розглянуто теоретичні особливості формування громадянської правосвідомості та її вплив на утвердження правопорядку в державі; проаналізовано теорії походження правопорядку та аргументовано механізми формування правопорядку через синтез правових цінностей і норм права; охарактеризовано можливості та способи впливу правової культури та правосвідомості на формування правопорядку в державі.

Ключові слова: правосвідомість, суспільство, законність, правова культура, правова система.

Бібл.: 8.

Савенко В.

Гражданская правосознание как залог правопорядка в государстве

Рассмотрены теоретические особенности формирования гражданского правосознания и его влияние на правопорядок в гражданском обществе; проанализированы теории происхождения правопорядка и аргументировано механизмы формирования правопорядка через синтез правовых ценностей и норм права; охарактеризованы возможности и способы воздействия правовой культуры и правосознания на формирование правопорядка в государстве.

Ключевые слова: правосознание, общество, законность, правовая культура, правовая система.

Savenko V.

Civil justice as a guarantee of law and order in the state

The theoretical features of the formation of civil justice and its influence on the rule of law in civil society are disclosed. Analyzed theories of the origin of the rule of law and argued the mechanisms of formation of the rule of law through a synthesis of legal values and legal norms. The possibilities and ways of influence of legal culture and legal awareness on the formation of law and order in the state are described.

The current jurisprudence is increasingly drawn to the philosophical study of social relations and the law as a mechanism to resolve them. Many aspects of the problem have been highlighted in publications of V. Babkin H. Baliuk V. Kopieichikov, A. Kryzhanovskiy Ye. Nazarenko V. Oksamytnyi M. Orzikh, V. Korobka P. Rabynovych S. Slyvka and other authors, however, some significant issues – among them the questions of the definition of public relations, the legal form of social relations, the role of law in the settlement and stabilization of social relations, - are still being the subject of discussion and require further study. For this reason, the outlined issue is relevant to each of us and needs research.

The study concluded that the problem of legal regulation of social relations in the state is in the field of values of social life, which is characterized by a continuous process of gradual increase in the objective value of legal law. In this sense, an important role for legal socialization of an individual that takes place mainly through his appropriation of the principles of legal consciousness and legal traditions of the culture of society.

Keywords: legal consciousness, society, legality, legal culture, legal system.

Постановка проблеми. Правосвідомість – невід’ємний елемент правової культури особистості, що зумовлює сприйняття нею соціальної дійсності через призму правових настанов і передбачає знання та розуміння законодавства, а також адекватне ставлення до його дотримання, використання і застосування. Такі знання і розуміння механізму життєдіяльності людини у державно-правовій сфері у поєднанні з активною життєвою позицією громади формує юридичну освіченість та високий рівень правової культури суспільства та дає змогу оптимізувати заходи з протидії злочинності і зниження ступеня криміналізації населення.

Формування громадянської правосвідомості відбувається за умови дотримання балансу інтересів особистості, суспільства та держави. Однак процес формування громадянського суспільства та правової держави, як і будь-які інші правові процеси, розгортається в площині конкретної правової реальності, досягнення гармонії в межах якої так чи інакше залежить від усвідомлення та сприйняття громадянами

властивої їй (правовій реальності) моделі правової поведінки. З цієї причини окреслена проблема актуалізується для кожного з нас і потребує дослідження.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Процес дослідження проблеми взаємовідносин особи та права не втрачав своєї актуальності кризь призму усієї історії людства. Науковий доробок вчених на цю тему доволі потужний. Дослідження проходить у таких напрямках: 1) соціально-філософському (В. Бабкін, Г. Балюк, В. Копейчиков, В. Старенко, А. Бондаренко та ін.); 2) філософсько-юридичному (М. Бура, В. Головченко, В. Бабкін, С. Бобровник, Г. Балюк, В. Котюк, А. Крижановський, Є. Назаренко, В. Оксамитний, М. Орзіх, В. Селіванов, а також російські учені (С. Алексєєв, Д. Керімов, Є. Лукашова, М. Матузов, В. Кудрявцев, М. Козюбра, І. Самощенко, В. Сальников та інші); 3) вузькоспеціальниму, присвяченому дослідженню окремих аспектів сфери правового буття суспільства, як то правотворчість, законність тощо (В. Коробка, П. Рабинович, С. Сливка, П. Баранов, В. Васильєв, В. Темченко, В. Столовський, Н. Соколов, І. Зеленко, С. Алексєєв, О. Пінська, В. Копейчиков та ін.).

Проте досліджень, орієнтованих на комплексний філософсько-правовий аналіз взаємозв'язку правосвідомості і правової поведінки особи, котрий би цілком розкривав зміст їх аксіологічно-нормативної детермінації, небагато. Понятійно-категоріальний апарат дослідження характеризується недовершеністю, дублюванням термінів, тому потребує подальшого вдосконалення.

Мета статті – проаналізувати теоретичні особливості формування громадянської правосвідомості та дослідити її вплив на встановлення правопорядку в державі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Будь-яка правова держава – це взаємозумовлена і взаємодоповнена єдність панування права і правової форми організації політичної влади, в умовах якої визнаються та захищаються права і свободи людини й громадянина. Саме тому першим принципом правового стану держави оголошується безумовне дотримання невіддільних прав і свобод людини, які є «над» будь-яким нормативно-правовим актом держави. У цьому й полягає суть верховенства закону, де право загальнообов'язкове для всіх.

На загал система спеціально-юридичних засобів забезпечення законності в демократичному суспільстві має будуватися на принципах стримувань і противаг для ефективності взаємного контролю. Законність як принцип і як режим здатна реалізовуватися лише тоді, коли існуюча ієрархія гілок влади, функціонуючи в межах відповідної субординації та маючи достатні засоби контролю одна за одною, позбавлена будь-яких зловживань і взаємовпливів, а відтак вибудовує свою діяльність здебільшого базуючись на компромісі й пошуку оптимальних шляхів узгодження інтересів [1, с. 6].

Стимулююча дія права, у цьому сенсі, виражається в юридичному визнанні, забезпеченні і захисті правомірної поведінки громадян та в матеріальному й моральному заохоченні корисних суспільству вчинків [2, с. 236]. Аксіологічний аспект цієї дії полягає в його впливі на переконання особи, на її світоглядні орієнтації та настанови, почуття й емоції. І хоча цінність, що виражається у праві, не здатна підказати юридичну тактику поведінки, вона спроможна вказати на її стратегію.

Одними з найбільш дієвих факторів впливу на механізм правового регулювання в державі є правосвідомість та правова культура її громадян.

Правосвідомість характеризує соціальну практику як частину емпіричної діяльності, в процесі якої формується суб'єктивне ставлення громадян до чинного права та характерних прав і обов'язків, справедливості і несправедливості норм права, сутності і принципів правової організації суспільства, почуттів, настроїв, емоцій, пов'язаних з оцінкою наявного правового режиму [3, с. 10]. Формуючись під впливом різних правових чинників, правосвідомість виступає елементом впливу й регулювання на суспільні відносини, що забезпечує людям можливість діяти в межах конкретної правової реальності.

Правова культура демонструє рівень політичної зрілості суспільства: розуміння ним механізмів впливу закону і на свідомість, і на світоглядну картину світу. Правова культура постійно впливає на правосвідомість окремих індивідів. У цьому вияві праворегулятивної функції суспільної правосвідомості здійснюється формування індивідуальної правової культури, утворення стану правової духовності, атмосфери суспільства [4, с. 108].

Отже, будучи категоріями взаємозумовленими та взаємодоповнюючими правосвідомість та правова культура формують цілісну картину правової дійсності, відповідно до якої формується законслухняний спосіб життя і здійснюється правове регулювання суспільних відносин, що встановлюють режим правопорядку в країні [4, с. 106].

Безумовною фундаментальною цінністю і бажаною соціальною поведінкою з точки зору правосвідомості та правової культури є поняття «правопорядок».

Смислове поле категорії «правопорядок» у юриспруденції зазвичай розглядається у поєднанні із законністю, і тлумачиться як похідне від законності. Такий підхід, на наш погляд, суттєво деформує розуміння соціальної зумовленості та цінності цієї дефініції. Погоджуючись із думкою І. Хомишина, вважаємо, що неадекватне перебільшення значущості законності у співвідношенні «законність і правопоря-

док» сприяє поширенню етатизму на рівень правових явищ, життєво важливих для суспільства загалом та знижує масштаб значущості правопорядку як соціальної і особистісної правової цінності. Це збіднює і сприйняття усїєї правової реальності, оскільки – за межами її досягнення залишаються соціальні підгрунття, і характеристики правопорядку як соціально-правового феномена, буття якого корелюється на рівні основ усїєї соціальної системи регулювання суспільних відносин і забезпечення цілісності соціуму [4, с. 106].

Правопорядок – макрофеномен правої реальності, що перебуває в тісних корелятах із такими суміжними категоріями, як правова дійсність та правова система. У юридичній науці існує поділ основних теорій походження правопорядку на: класичні, некласичні і постнекласичні теорії. Не вдаючись до їх детального аналізу, акцентуємо увагу на тому, що концептуалізація ідеї «правовий порядок – цінність» у контексті соціо-синергетичної парадигми може розкриватися за такими напрямками: 1) правовий порядок постає перманентною властивістю правового життя, що протистоїть аномічним суспільним станам. Отже, правовий порядок є вагомим у зрізі, цінним настільки, наскільки він дає змогу нівелювати негативний вплив ентропії на соціум; 2) правовий порядок є аксіологічною структурою, позаяк може осмислюватися як система цінностей правового життя. Правовий порядок є цінним настільки, наскільки міцно в ньому зосереджені правові ідеали, цінності і принципи; 3) правовий порядок є цінним настільки, наскільки він відповідає стану правової гармонії; 4) правовий порядок концентрує в собі синергетичні першопочатки. Цінність правового порядку полягає в тому, аби дислокації ентропії й еволюції збігалися з атракторами суспільного розвитку [5, с. 17].

З цього випливає, що правовий порядок є своєрідною конструкцією, у якій складові елементи нижчого рівня де-факто уособлюють та дублюють складові елементи вищої за ієрархією системи – правової системи.

Правовий порядок заведено розглядати як особливий суспільний стан, що існує навіть поза законслухняністю, оскільки він вмщує не лише приписи та норми права, а й ідеали, цінності і принципи правової сфери, а також і міжперсональні та міжінституційні зв'язки й комунікації того чи іншого суспільства, певного простору й періоду. Окрім цього, поняття правопорядку тісно пов'язане з поняттям порядку соціального – провідного принципу цивілізації, головна вимога якого до власних підсистем, зокрема й до підсистеми порядку правового, є підкорення існуючим нормам і законам, відповідність заданим зразкам. Цивілізаційній системі потрібне регулярне, ритмічно-педантичне відтворення наявного порядку для того, аби успішно виконувати свою репродуктивну роль. Для цього створюється низка соціальних інститутів, які не допускають безладу, підтримують соціальний порядок – система державної влади, правові інститути, політичні організації.

На думку Т. Парсонса, соціальний порядок є функцією соціальної системи, що відокремлена в соціальній підсистемі і перебуває в динамічних відносинах з власним оточенням. Стабільність соціального порядку визначається стабільністю відносин соціальної системи зі своїм оточенням та її здатністю нівелювати збурення цього оточення [6, с. 746]. Таким оточенням для будь-якої соціальної системи виступає система трьох соціальних підсистем дії – дії культурної системи, системи особистості (політичні системи) та системи поведінкового організму (економічні).

Втім, як вказує А. Ступак, порядок виникає там, де між різними речами або суб'єктами утворюються стійкі, надійні, продуктивні зв'язки, що скріплюють їх у єдину цілісність, яка успішно функціонує. Сукупність цих зв'язків утворює чітку структуру, конфігурація якої позначена відбитком функціональної доцільності [7, с. 107].

Правопорядок, функціонуючи як синтез правових цінностей і норм права, становить собою синергію всього справедливого. Усе це, звісно, корелює з досягнутими правовими цінностями конкретного суспільства та його історико-просторовими особливостями. Синтез правових цінностей відбувається і на рівні конкретної особи, формуючи в неї зумовлений рівень правосвідомості та правової поведінку (здебільшого формуючи настанову на правомірну поведінку), і на рівні колективів та суспільств.

Правопорядок існує не лише в розрізі цінностей, але й має розвинену зовнішню структуру на рівні норм права. У цьому сенсі він постає як правова цінність – неминучий перманентний стан суспільного життя. Саме тому правопорядок можна розглядати не лише як норму-принцип, але й як декларативну норму – норму-мету, до якої намагається сягнути будь-яке суспільство, що перебуває на шляху розбудови правової держави і громадянського суспільства. Його повномасштабне втілення – мета будь-якої правової системи. Відтак, правопорядок – це особлива форма порядку, яка, за висловом Н. Панаріної, «ґрунтується на праві, поза яким чи без якого він немислимий. Нормативність правопорядку складається в результаті нормативного впливу права на суспільні відносини, що становлять предмет правового регулювання» [8, с. 16].

Цінність правопорядку зводиться до властивості правової реальності, а водночас і до ідеалу, цінності, гарантії та принципу правового життя цієї правової реальності, в якій одвіковична ідея справедливості висувається на перший план. Тож, основними передумовами виникнення антиціннісної правосвідомості, що призводить до неправомірної діяльності людини у державі, є недоліки взаємодії людини з навколишнім світом, з іншими людьми, а також аномія правових цінностей і на рівні індивідуальної, і на рівні масової свідомості.

Висновки. Як бачимо, на першому місці в сучасному демократичному державно-правовому суспільстві виявляється саме природно-правовий ідеал. Позитивно-правові цінності, якщо під ними розуміти цінність закону, без сумніву, важливі, але цивілізаційний розвиток людства доводить, що дуже часто такі цінності, за умови, що вони претендують на абсолютність, призводять до кризово-катастрофічних станів у суспільстві, і людина, намагаючись вийти з такого стану існування, неодмінно повертається до природно-правового ідеалу через певні реформи і зміну власної діяльності.

Найскладнішими для сприйняття людиною є реформи у морально значущих сферах суспільного й особистого життя людей. Ці сфери пов'язані із сімейними цінностями, біоетичною нормативною системою, правами людини у сфері біомедичних технологій тощо. Вирішення нових проблем за допомогою традиційних підходів позитивного права є малопродуктивним, тому сучасне право мусить шукати відповідь на них у тісній співпраці з антропологією, релігією, філософією, медициною тощо, оскільки сьогодні проблеми права, людини у праві, її поведінки тісно переплелися з питаннями моралі і справедливості, свободи і природно-правової відповідальності людини.

Концентруючи в собі ідеали правової держави та громадянського суспільства за умови законслухняності, правопорядок перетворюється на бінарну основу спрямування правової реальності у згаданому напрямку.

Список використаних джерел

1. Залюбовська І. К. Парламентський контроль за діяльністю органів виконавчої влади як засіб забезпечення законності у сфері державного управління : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Одеса, 2002. 20 с.
2. Козенко Ю. О. К вопросу о демаркации механизмов правового влияния и правового регулирования. *Проблемы законности*. 2011. № 116. С. 233–238.
3. Алексеев В. П., Першиц А. И. История первобытного общества. Москва : Высшая школа, 2001. 318 с.
4. Хомишин І. Ю. Роль правової культури у забезпеченні порядку у суспільстві. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2014. № 810. С. 105–109.
5. Арабаджи Н. Б. Правовий порядок як цінність: загальнотеоретичне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2013. 20 с.
6. Парсонс Т. О социальных системах. Москва : Академический проект, 2002. 832 с.
7. Ступак А. Л. Соціальний порядок як необхідна умова стабільності суспільних відносин. *Держава і право*. 2011. № 51. С. 115–120.
8. Панаріна Н. Право як нормативна основа формування правопорядку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2008. 22 с.

References

1. Zaliubovska, I. K. (2002). *Parlamentskyi kontrol za diialnistiu orhaniv vykonavchoi vlady yak zasib zabezpechennia zakonnosti u sferi derzhavnoho upravlinnia : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.02. [Parliamentary control over the jurisdiction of the bodies of the vested authority as a security of legitimacy in the sphere of sovereign administration: abstract. dis. ... cand. legal Sciences: 12.00.02.]*. Odesa [in Ukrainian].
2. Kozenko, Yu. O. (2011). K voprosu o demarkatsyy mekhanyzmov pravovoho vlyianyia y pravovoho rehulyrovanyia [On the issue of demarcation of mechanisms of legal influence and legal regulation]. *Problemyi zakonnosti – Problems of legality*, 116, 233–238. [in Ukrainian].
3. Alekseev, V.P., Pershits, A.I. (2001). *Istoriya pervobyitnogo obschestva [The history of primitive society]*. Moskva: Vysshaya shkola [in Russian].
4. Homishin, I. YU. (2014). Rol pravovoï kulturi u zabezpechenni poryadku u suspilstvi [The role of legal culture in secured order in suspension]. *Visnik Natsionalnogo universitetu «Lvivska politehnik». Yurydychni nauky – Bulletin of the National University «Lviv Polytechnic». Law*, 810, 105–109. [in Ukrainian].
5. Arabadji, N. B. (2013). *Pravovij poriadok yak tsinnist: zagalnoteoretichne doslidjennya: avtoref. dis. ... kand. yurid. nauk: 12.00.01 [Legal order as value: a general theoretical study: author. dis. ... cand. of legal sciences: 12.00.01]*. Odesa [in Ukrainian].
6. Parsons, T. O. (2002). *O sotsialnyh sistemah [About social systems]*. Moskva: Akademicheskii proekt [in Russian].
7. Stupak, A. L. (2011). Sotsialniy poryadok yak neobhidna umova stabilnosti suspilnih vidnosin [Social order as a necessary for the stability of suspension of the relationship]. *Derjava i pravo*, 51, 115–120. [in Ukrainian].
8. Panarina, N. (2008). *Pravo yak normativna osnova formuvannya pravoporyadku: avtoref. dis. ... kand. yurid. nauk: 12.00.01 [Law as a normative basis for the formation of law order: abstract. dis. ... cand. legal sciences: 12.00.01]*. Kharkiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.08.2019.